

ÖZBEKİSTAN’IN EKONOMİK YAPISI VE TÜRKİYE İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ

Mehmet YÜCE*

ÖZET

Türkiye, Özbekistan’ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkedir ve iki ülke arasındaki ilişkilerin temelinde kan bağı, akrabalık ilişkileri yatmaktadır. Özbekistan’ın bağımsızlığı ilan etmesinin ardında Türkiye-Özbekistan arasında başlayan çok yönlü ilişkiler her alanda büyük ilerleme sağlamıştır. Başlangıçta dostane bir ortamda süren, sosyal, kültürel, siyasi ilişkilerin, ekonomik ortama taşınması ve hukuki zemine dayandırılması amacıyla, ekonomik işbirliğini oluşturan birçok anlaşma yapılmıştır. Ancak siyasi ilişkilerde yaşanan kırılma öncelikle iki ülkenin diplomatik kişilerine ardında da ekonomik ilişkilerine yansımıştır. Böylece iyi bir zeminde başlayan iktisadi ilişkiler zamanla durağan bir hal almıştır. Özbekistan’ın kurucu Cumhurbaşkanı Kerimov’un vefatında sonrası Cumhurbaşkanı seçilen Mirziyoyev, Özbekistan-Türkiye ilişkilerini yeniden onarması çabasına girmiştir. Bu çaba da kısa süre içinde çok olumlu sonuç vermiştir. Bu çalışmada Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Özbekistan ve Türkiye arasındaki ticari, ekonomik ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada öncelikle Özbekistan ekonomisi hakkında genel bilgiler verilmiş, ardından Türkiye-Özbekistan ticari ilişkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelime: Özbekistan, Türk Dünyası, Türkistan, Orta Asya, Ekonomik İlişkiler.

UZBEKISTAN'S ECONOMIC STRUCTURE AND DEVELOPMENT OF ECONOMIC RELATIONS WITH TURKEY

ABSTRACT

Turkey is the first country to recognize the independence of Uzbekistan and the relations between the two countries are based on blood ties and kinship relations. After Uzbekistan's declaration of independence, the multi-faceted relations between Turkey and Uzbekistan have made great progress in every field. In the beginning, many agreements were made that constitute economic cooperation in order to transfer social, cultural and political relations to the economic environment and to base them on a legal basis. However, the break in the political relations firstly reflected on the diplomatic persons of the two countries and then on the economic relations. Thus, the economic relations, which started on a good ground, became stagnant over time. Mirziyoyev, who was elected President after the death of the founding President of Uzbekistan Karimov, made an effort to restore the relations between Uzbekistan and Turkey. In this study, the commercial and economic relations between Uzbekistan and Turkey, which gained their independence after the collapse of the Soviet Union, were examined. In the study,

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, mehmetyuce@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6398-5589.

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

firstly, general information about the economy of Uzbekistan was given, then Turkey-Uzbekistan trade relations were evaluated.

Keywords: Uzbekistan, Turkic World, Turkestan, Central Asia, Economic Relations.

1. GİRİŞ

İslam öncesi dönemde Turan, İslam sonrası dönemde ise Mâverâünnehir ve Türkistan denilen coğrafyanın kalbinde yer alan Özbekistan, bölgedeki bütün ülkelerle sınırdas olan, bozkırların, çöllerin ve dağların arasında, büyük ulaşım ve ticaret yollarının kavşağında yer almaktadır. Özbekistan, Orta Asya'nın merkezi, Türk – İslam medeniyetinin beşiği, İmam Buhari, İmam Tirmizi, Biruni, Uluğ Bey ve Ali Şir Nevai gibi önemli şahsiyetlerin yurdudur. Bu nedenle Özbekistan Sovyet sonrası bağımsızlıkları kazanmış Türk cumhuriyetleri arasında seçkin bir yere sahip olup, pek çok yönden temayüz etmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını elde eden Özbekistan'da Karakalpak özerk bölgesi dahil olmak üzere 12 eyalet bulunmaktadır. Özbekistan bayrağındaki 12 yıldız bu vilayetleri, hilal ise İslam'ı sembolize etmektedir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi üzerine 31 Ağustos 1991'de Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri arasında Kırgızistan ile birlikte bağımsızlığını ilan eden ilk iki ülkeden biri olan Özbekistan, Başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Yürütme erkinin başında bulunan Cumhurbaşkanı, aynı zamanda fiilen yasama ve yargı erkini de kontrol etmektedir. Yasama yetkisi iki kamaradan oluşan Ali Meclis'tedir. Özbekistan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından 2016 yılına kadar Devlet Başkanı İslam Karimov tarafından yönetilmiştir. İslam Kerimov'un 2 Eylül 2016 tarihinde hayatını kaybetmesinin ardından 4 Aralık 2016 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Şevket Mirziyoyev kazanarak Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir.

Özbekistan, idari açıdan bir özerk cumhuriyet (Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti), 12 vilayet, 123 şehir ve 156 ilçeden oluşmaktadır. Vilayet, şehir ve ilçelerin en üst yöneticisine hâkim adı verilmektedir. Şehir yönetimleri içinde Taşkent şehrinin ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. Taşkent, idari yapı içinde bir vilayet gibi temsil edilmektedir. Vilayetler, şehir ve ilçelerden oluşmakta, şehir ve ilçe hâkimleri, vilayet hâkimi tarafından atanmakta ve beş yıl süreyle görev yapmaktadırlar. Özbekistan'ın vilayetleri şunlardır: Andican, Buhara, Fergana,

Cizzah, Namangan, Nevai, Kaşkaderya, Semerkant, Sirderya, Surhanderya, Harezmi, Taşkent'tir.

Özbekistan, uzun yıllar İslam medeniyetinin merkezlerinden biri olmanın yanı sıra, Türk, Fars ve Arap kültürlerinin yoğun bir zenginlikle iç içe geçmiş olduğu bir coğrafyadır. Türk-İslam medeniyetinin neşv-ü neması sonucu bu bölgede bilim, edebiyat, felsefe ve sanat alanında birçok önemli şahsiyetler çıkmıştır. Tüm bunların neticesi olarak da dünyanın ilgisini çeken tarihi merkezler, yapılar, anıtlar, kendi deyimleriyle “yadigârlar” ile ülke adeta açık hava müzesi haline gelmiştir.

Orta Asya'nın merkezinde yer alan diğer cumhuriyetlerden farklı olarak Özbekistan bağımsızlık öncesi birçok siyasal olaya tanıklık etmiştir. Özbekistan, tarihsel olarak bölgenin siyasal merkezi olduğu için Sovyetler Birliği dönemi boyunca da sürekli siyasal mücadelelerin yaşandığı bir özerk cumhuriyet olmuştur. Çarlık dönemi, Cedit ve Basmacı hareketlerinin merkezi olan Özbekistan, 1970 ve 1980'lerde de kültürel ve ekonomik hakların Moskova'dan sıklıkla talep edildiği öncü bir özerk cumhuriyet olmuştur. Bu durum 1991 bağımsızlık sonrası da devam etmiş ve ülkede siyasal hareketlenmeler hep devam edegelmiştir.

Türkiye –Özbekistan arasındaki ekonomik ilişkileri ele alan bu çalışmada söz konusu iki ülke ilişkileri ele alınmadan önce Özbekistan'ın ekonomik yapısı üzerinde durulmuş, akabinde Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri irdelenmiştir.

2. KAZAKİSTAN EKONOMİSİNİN YAPISAL GELİŞİMİ

2.1. Bağımsızlık Öncesi Ekonomik Yapı

SSCB döneminde özerk sosyalist cumhuriyet olarak Birlik bünyesinde yer Özbekistan, ekonomik yapı ve işleyiş mekanizmalarını SSCB'nin merkezi planlamaya dayalı ekonomik stratejisi doğrultusunda şekillenmiştir. Bu kapsamda SSCB Özbekistan'ı genel itibarıyla başta pamuk üretimi olmak üzere tahıl ambarı ve petrol üretim alanı olarak görmüştür. O nedenle Özbekistan ekonomisi de bu eksenli şekillendirilmiştir.

Bağımsızlık öncesinde Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak Özbekistan, pamuk, gaz, çeşitli mineraller, sebzeler ve meyveler olmak üzere başlıca endüstriyel ve tarımsal hammadde tedarikçiliğindeki rolünü belirlemiştir (Fayzullaev, 2015: 188). Özbekistan, ılıman bir iklime,

uzun bir büyüme dönemine ve sulama için bol su kaynağına sahiptir. O nedenle SSCB döneminden bu yana Özbekistan'ın ana tarım kaynağı halk tarafından “beyaz altın” olarak adlandırılan pamuk olmuştur. Özbekistan Sovyetler Birliği'nin en büyük pamuk yetiştirme bölgesi durumundaydı ve Birliğin toplam üretiminin yüzde 61'i burada gerçekleşiyordu. Özbekistan, 1990'ların ortalarında dünyanın dördüncü büyük pamuk üreticisi ve dünyanın üçüncü büyük pamuk ihracatçısı durumundaydı (Islamov, 1997:167).

2.2. Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Yapı

Özbekistan, bağımsızlık sonrası diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinden farklı olarak hızlı bir dönüşüm yerine kontrolü ve kendine özgü bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Bu yapının oluşumunda Kerimov'un “*yeni ev yapılmadan eski ev yıkılmaz*” şeklinde ifade ettiği reformlara bakışı temel unsur olarak rol oynamıştır. Bu nedenle Kerimov iktidarında devletin yaklaşımı, reformların yavaş ve itidali bir şekilde yapılması, Sovyet döneminden kalan sistemi bir anda söküp atılması yerine bunların dönüşümünün sağlanması, piyasa ekonomisine geçiş sürecinin yavaş yavaş ilerletilmesi şeklinde olmuştur. Bu bakışa “*Özbek Modeli*” denilmiştir. SSCB mirası tamamen reddetmeyen ama bu dönemden tevarüs eden kurumları günün şartlarına uyarlamayı hedefleyen bu model, yapısal açıdan başta ekonomi olmak üzere devletin her alanda egemen olduğu merkezi planlama ekonomisinin tipik bir takım özellikleri taşımaktadır. Bu model ile belirlenen hedef ise “kendine yeten ekonomi” sahip bir ülke olmaktır. Bu anlayış sonucu Özbekistan'da devletin egemen olduğu içe dönük ve ithal ikameci bir ekonomik yapı oluşmuştur.

Bağımsızlık sonrasında serbest piyasa ekonomisine geçmeyi hedefleyen Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın aksine hızlı bir geçiş yerine kademeli ve kontrolü bir geçiş planlamıştır. Bu kapsamda mevcut yapı birden lağvedilmemiş, bir takım reformlar yapılarak mevcut kurumların ıslahı yoluyla piyasa ekonomisine uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede başlangıçta hayata geçirilen enflasyonun önlenmesine yönelik devlet destekleri, fiyat kontrolleri ve ücret artışlarını kapsayan tüketici yanlısı gibi uygulamalar beklenen ekonomik iyileşmeyi sağlayamamış aksine problemlerin artmasına neden olmuştur. Bunun üzerine ekonominin liberalizasyonu sağlamasına yönelik adımlar atılmış, bu çerçevede kontrolü

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası – Kırğız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

özelleştirmeye gidilmiş ve serbest bölge programları uygulamaya geçirilmiştir. Diğer taraftan Sovyet döneminde adeta pamuk deposu olan Özbekistan, bağımsızlığını kazanmasının ardından tarıma dayalı ekonomiden vazgeçerek ekonomiyi çeşitlendirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda ithal ikameci bir üretim tarzı benimsemiştir. Böylece Özbekistan, merkezi planlamaya dayalı ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde karşı karşıya kaldığı üretimde verimsizlik, döviz darboğazı, bağımlı ticari yapı, enflasyon, tekelleşme, bürokrasi gibi çeşitli sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır.

Tablo 1: Özbekistan'ın Bazı Makro Ekonomik Göstergeleri

	2015	2016	2017	2018	2019
Nüfus (Milyon)	31.0	31.6	32.1	32.6	33.0
GSYH (Milyar \$)	81.8	81.8	59.1	50.4	57.9
Kişi başı GSYİH (\$)	2.636	2.590	1.839	1.547	1.754
Büyüme oranı (GSYİH, % olarak yıllık değişim)	7.4	6.1	4.5	5.4	5.6
Dış borç/GSYH	15.8	17.9	26.8	34.3	42.1
İşsizlik					
Enflasyon (TÜFE, % olarak yıllık değişim)	8.5	8.8	13.9	17.5	14.5
İhracat (milyar \$)	5.7	8.6	10.2	11.4	13.9
İthalat (milyar \$)	19.7	11.0	12.4	18.3	21.2
Dış ticaret dengesi (milyar \$)	-14.0	-2.4	-2.2	-6.9	-7.3
Cari hesap/GSYH	1.3	0,5	2.5	-7.1	-5.6
Mali Denge/ GSYH	0.1	0.0	0.1	-0.2	-1.1

Kaynak: <https://www.focus-economics.com/countries/uzbekistan> (Erişim: 15.08.2021),

Özbekistan SSCB devrinde de güçlü ekonomik ve demografik yapıya sahipti. SSCB içinde, Rus ve Ukraynalılardan sonra Özbekler en büyük halk durumundaydı. Bu durum doğal olarak Özbekistan'ın Sovyet sistemi içinde etkinliğine de yansımaktaydı. Uzmanlaşmaya dayalı SSCB merkezi planlı ekonomi içinde Özbekistan'a düşen ihtisas alanı ise ağır sanayi ve pamuk üretimidir. Bu yapının kısmen de olsa günümüzde devam ettiği Özbekistan'da bulunan ağır

sanayi ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Orta Asya'daki makine sanayisinin üçte ikisi Özbekistan'da olduğunu söylemek mümkündür. Özbekistan'da tarım makinelerinin üretimi oldukça gelişmiştir. Ayrıca, uçak, elektrik vinci, güçlü transformatör ve vinçlerin üretildiği, Orta Asya'daki tek hava sanayi fabrikası da Özbekistan'da bulunmaktadır. Bununla birlikte benimsenen ithal ikameci sanayileşme modeli sonucunda ihracat potansiyeli düşük ve yerel talebin az olduğu ve katma değer düşük malları üreten ve az sayıda büyük çaplı yabancı yatırımların egemen olduğu bir sanayi yapısı ortaya çıktığı söylemek mümkündür¹. İmalat Sanayinde yabancı yatırımcıların da ilgisini çeken en önemli sektör otomotiv sanayi olmuştur. Özbekistan'ın otomotiv sektöründe Özbek Otomotiv Girişimcileri Derneği'nin (Uzavtosanoat) kurduğu ortak girişimlerle (joint venture) birlikte Alman Daimler-Benz ve Güney Kore'nin Daewoo firmalarının katkısıyla ülkede bu alanda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Mülkiyet yapısı ve işleyişi itibarıyla sanayi, ulusal düzeyde devletin kontrolindedir.

Özbekistan'da ağır saniyeden sonra tarım ikinci önemli sektördür. Tarımın GSYİH'nin önemli bir kısmı teşkil etmesinin yanı sıra istihdamın sağlandığı önemli bir sektördür. Tarım sektörü içinde de halk arasında “*ak altın*” olarak adlandırılan pamuk üretimi ön plana çıkmaktadır. Ülke pamuk üretiminde dünyada beşinci, ihracatında ise ikinci sıradadır. SSCB dönemindeki ekonomik yapılandırma sonucu Özbekistan'da gelişen pamuk ülke ekonomisine sağladığı katkı kadar ülkenin ekolojik dengesi² üzerinde oluşturduğu olumsuzluk da söz konusudur. Diğer taraftan başlangıçta devlet tekelinde olan ancak özelleştirildikten sonra da yine monopolleşen pamuk sektöründeki çalışma koşulları, çocuk işçiliği ve zorla çalıştırmaya ilişkin pamuk üretiminde insan hakları raporlarında yer alan olumsuz tespitler birçok küresel şirketin Özbekistan pamuğunun ithalinin durdurulmasına neden olmuş ve bu durum pamuk sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkedeki pamuk üretiminin aksine tahıl üretimi iç

¹ Orta Asya'daki doğrudan yabancı yatırım girişlerini etkileyen en önemli faktör ev sahibi ülkenin ekonominin yatırım politikası ve ülkenin siyasi rejimidir. Özbekistan'da izlenen otokratik yönetimi, ülkenin ekonomik ve siyasi gelişimini geciktirdiği gibi ülkeye yabancı sermaye girişimini de engellemektedir. Özbekistan'da Kerimov döneminde izlenen otoriter yönetim ve finansal koşullar, Özbekistan'ı Batılı yabancı yatırımcılar için çekiciliğini azaltmıştır. Bununla birlikte benzer rejim uygulayan Rusya ve diğer Asya ülkeleri Özbekistan'a yatırım yapmaktan kaçınmamışlardır (Metaxas, Kechagia , 2016: 66).

² Pamuk üretimi Amu Derya Nehri'nden aşırı su kullanılması neden olmuş ve Aral Gölü'nde daralmaya ve çevresel sorunlara yol açmıştır. Ayrıca çok az kısmı tarıma elverişli olan ülkede tek tip tarım ürünü olan pamuk üretimine yoğunlaşma aşırı tuzlanma, erozyon gibi bir takım ciddi sorunların ortaya çıkmasına ve beraberinde tarımsal verimin düşmesine neden olmuştur (DEİK, 2012: 8).

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

piyasanın ihtiyacını karşılamamakta ve tahıl ürünleri dolayısıyla dışa bağımlılık oldukça yüksek bir seviyede bulunmaktadır. Sebze ve meyve üretimi açısından ülke iyi bir konumda olmasına rağmen gıda işleme ve paketlenme faaliyetleri yetersizliği nedeniyle bu üretim yeterince dış ticarete yansıtılmamaktadır.

Özbekistan ekonomisine katkı değer sağlayan önemli bir unsur da ülkenin sahip olduğu mineral hammadde kaynaklarıdır. Ülkede başta altın, kömür, alüminyum ve uranyum olmak üzere yüzden fazla yer altı maden çeşidi bulunmaktadır. Altın üretiminde, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri içerisinde Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır³. Ayrıca ülkenin sahip olduğu başta Petrol, doğalgaz ve hidro elektrik enerjisi Özbekistan'ı Orta Asya'nın ana elektrik dağıtıcısı konuma getirmiştir.

Özbekistan'da bulunan bir diğer önemli doğal kaynak da bakırdır. Toplam bakır rezervleri 1.3 Milyon ton olarak hesaplanan Özbekistan, bu alanda dünyada onuncu sırada gelmektedir. Ayrıca Dünyanın 7. büyük uranyum üreticisi ve 5. ihracatçısı olan Özbekistan'ın bilinen uranyum rezervleri ise 185.500 ton civarındadır. Özbekistan topraklarında çok miktarda tuz yatakları, alüminyum, mermer, granit, değerli taşlar ve inşaat malzemeleri hammaddesi vardır. Meşhur Gazdan mermer yatağı ülkede bulunmaktadır. Siyah metallere demir, manganez ve krom yatakları mevcut olup, bunları işlemek için Bekabad'da metalurji fabrikası kurulmuştur. Özbekistan'da çok miktarda manganez bulunan maden yatakları özellikle Dautaş, Kızılbayrak, Kaşkaderya sınır bölgelerinde yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2021: 4-5).

Dünya Bankası tespitlerine göre, Özbekistan, 2017'den bu yana ekonomisi ve toplumunu dönüştürmede önemli ilerleme kaydetmektedir. Hükümet, devletin ekonomideki egemenliğini kırmak ve özel girişimcilerin önünü açmak için bazı ekonomik reformları hayata geçirmek çabasıdadır. COVID-19 pandemisine rağmen, hükümetin, ekonomide kaynakların daha verimli kullanılması, kısmen fiyatları serbestleştirmeye ve iç ve dış ticaret önündeki engelleri kaldırmaya yönelik gerçekleştirdiği reformlar sayesinde, ülke ekonomisi 2020'de

³ Özbekistan'da en önemli maden kaynağı altın yataklarıdır. Özbekistan, altın madenleri bakımından dünyada dördüncü, altın üretiminde ise BDT ülkeleri içinde Rusya'dan sonra ikinci, dünyada dokuzuncu sırada yer almaktadır. Altın yataklarının merkezi Nevai vilayetindeki Muruntov'dur. Dünyada; Muruntov yatağı, açık usulde altın kazılan Endonezya'daki "Grosberg" yatağından sonra ikinci sıradadır. Onun uzunluğu 3.5 km, eni 2.7 km ve çukurluğu 430 metredir. Taşkent sınırında Cizzah ve Namangan vilayetlerinde de (Mercan-Bulak, Zarmitan, Çadak) altın maden yatakları vardır. Bu maden yatakları sayesinde Taşkent'e yakın Almalık şehri kurulmuş ve burası renkli metallere işlendiği merkez haline gelmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2021: 4).

Avrupa ve Orta Asya (ECA) bölgesinde pozitif büyüyen⁴ birkaç ekonomiden biri olmuştur. Hükümet, 2026 yılına kadar yoksulluğu yarıya indirme ve 2030 yılına kadar orta-üst gelir statüsüne ulaşma yönünde çizdiği iddialı hedefler, Özbekistan'ın sürdürülebilir ve kapsayıcı bir piyasa ekonomisine geçişi sağlayacak büyük çabalar içine gireceği göstermektedir (<https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview#context>, 18.10.2021).

OECD’i verilerine göre, 2019 yılında Özbekistan, GSYİH (cari ABD doları) bazında dünyanın 80. ekonomisi, toplam ihracatta 81, toplam ithalatta 75, kişi başına GSYİH (cari ABD doları) açısından 147. ekonomi olmuştur. Özbekistan'ın en büyük ihracatı altın (5.25 milyar \$), petrol gazı (\$2.3 milyar), saf pamuk ipliği (\$923 milyon), rafine bakır (\$595 milyon) ve etilen polimerleridir (\$389 Milyon). İhracat ortakları olan ülkeler sırasıyla İsviçre (2,61 Milyar Dolar), Birleşik Krallık (2,39 Milyar Dolar), Rusya (2,04 Milyar Dolar), Çin (1,91 Milyar Dolar) ve Kazakistan (1,21 Milyar Dolar)’dır. Özbekistan'ın en büyük ithalatı, araç parçaları (\$952 milyon), paketlenmiş ilaçlar (\$740 milyon), rafine petrol (\$548 milyon), arabalar (\$544 milyon), uçaklar, helikopterler ve/veya uzay araçlarıdır (493 milyon \$). İthalat ortakları sırasıyla Çin (5,01 Milyar \$), Rusya (3,84 Milyar \$), Güney Kore (2,44 Milyar \$), Kazakistan (1,98 Milyar \$) ve Türkiye (1,24 Milyar \$)’dir (<https://oec.world/en/profile/country/uzb>, 17.10.2021).

3. TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Dünya Bankası verilerine göre genel anlamda Özbekistan 2019 yılında toplam 14,1 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirerek dünyanın 81 numaralı ihracatçısı olmuştur. 2019 yılında Özbekistan 21.5 milyar dolar ithal ederek onu dünyanın 75 numaralı ticaret destinasyonu haline gelmiştir (<https://oec.world/en/profile/country/uzb>, 21.10.2021). Özbekistan’ın dış ticaretinde mal grupları ürün grupları içinde payı aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Özbekistan Ürün Gruplarının İhracat ve İthalatı (2019 Yılı)

Ürün kategorileri	İhracat		İthalat	
	İhracat (Milyon \$)	Ürün payı (%)	İthalat (Milyon \$)	Ürün payı (%)

⁴ Covid 19 Pandemisinin neden olduğu kriz nedeniyle sanayi ve hizmet sektöründeki keskin düşüşe rağmen altın üretimindeki artış ve tarımda artan büyüme bu durumu telafi ederek pozitif büyümeyi sağlamıştır

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

İşlenmemiş İçerikler	1.528	10.23	1.456	6.66
Ara Mallar	8.454	56.63	5.729	26.20
Tüketim Malları	3.360	22.51	4.562	20.86
Sermaye Malları	178	1.19	10,075	46.07

Kaynak: <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/UZB> (23.10.2021)

Bağımsızlık sonrası Özbekistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler olumlu bir iklim içinde başlamış, ticari ilişkilerin hukuki alt yapısı oluşturulması amacıyla çok sayıda anlaşma imzalanmıştır. Ancak siyasi ilişkilerin gölgesinde kalan ekonomik ilişkiler de siyasi ilişkilerde yaşanan gelişmelere paralel inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Mesela İslam Kerimov'a 1999 yılında düzenlenen suikaste bir Türk vatandaşının da katıldığı iddia edilmesi üzerine Türkiye'de bulunan Özbek öğrenciler geri çeken Özbekistan, Türk firmaları üzerine siyasi ve ekonomik baskı kurarak birçok firmanın faaliyeti sonlandırmasına neden olmuştur. Bazı iş adamları tutuklanmış ve mal varlıklarına el konulmuştur. Bu anlayış sonucu ülkedeki Türk yatırımları azalmış, dış ticaret gerilemiş ve iki ülke ticaretinin potansiyel seviyenin çok altında kalmasına neden olmuştur.

İki ülke arasındaki dış ilişkilerin düzelmesiyle ve özellikle Şevket Mirzoyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye ile Özbekistan arasındaki ticari ilişkilerde de yeni bir dönem başlamıştır. Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in görevi devralmasının ardından her alanda hızla gelişen ilişkilerimize uygun olarak dış ticaret hacminde de kayda değer bir artış yaşanmıştır. Bu gelişme ekseninde 2016 yılında 1 milyar 242 milyon dolar olan ikili ticaret hacmi, 2020 yılına gelindiğinde yaklaşık 2 kat artarak 2 milyar 101 milyon dolar olmuştur. Özbekistan'da 2018 yılında Türk sermayeli 364 şirket kurulmuştur. Özbekistan'da hâlihazırda Türk sermayeli 1100 civarında şirket bulunmaktadır. Bankacılık, ilaç, inşaat, otomotiv, ayakkabıcılık, turizm ve gıda sektörlerine yapılan toplam 1 milyar Dolar mertebesindeki Türkiye mahreçli yatırımların Özbekistan'ın ihracatına 300 milyon Dolar katkı sağladığı, bu yolla 50.000 kişiye istihdam yaratıldığı tahmin edilmektedir. Türk müteahhitlik şirketlerinin bugüne kadar Özbekistan'da üstlendikleri müteahhitlik işlerinin toplam tutarı 2,7 milyar Dolar düzeyindedir. Türk şirketlerinin uzun süreli bir durgunluğun ardından, son birkaç yıl zarfında yeniden önemli projeler üstlenmişlerdir (<https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, 18.10.2021).

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

Tablo 3: Türkiye-Özbekistan Ekonomik İlişkileri (Milyon Dolar)

	2016	2017	2018	2019
İhracat	533	681	952	1.232
İthalat	709	823	746	1.140
Dış Ticaret Hacmi	1.242	1.504	1.748	2.372
Denge	-176	-142	156	91

Kaynak: <https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, 14.09.2021

Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; temizlik maddeleri, ilaç, römork, plastik ürünleri, gıda işleme makineleri iken, ithal ettiği başlıca ürünler; bakır, bakır alaşımları ve bakır ürünleri, levhalar, pamuk ipliği, işlenmemiş çinko, petrol yağları, gübre, konserve, altın, işlenmemiş kurşun, ipektir (<https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, 18.10.2021). Dünya bankası verilerine göre 2019 yılın Türkiye hem ihracat hem ithalat açısından Özbekistan ilk beş dış ticaret ortakları arasında yer almaktadır. Söz konusu verilere göre Türkiye Özbekistan'ın toplam ihracatı içinde %7,52 pay ile beşinci sırada yer alırken aynı şekilde ithal yaptığı ülkeler arasında %5,93 pay ile yine beşinci sırada yer almaktadır (<https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/UZB>, 18.10.2021).

Tablo 4: Özbekistan ilk 5 İhracat ve İthalat ortağı (2019 Yılı)

Pazar	Ticaret (Milyon\$)	Ortak Payı (%)	İhracatçı	Ortak Payı (%)	Ortak Payı (%)
Belirtilmemiş	6.572	44.02	Çin	5.052	23.11
Rusya	2.035	13.63	Rusya	3.974	18.17
Çin	1.763	11.81	Kore	2.525	11.55
Kazakistan	1.206	8.08	Kazakistan	1.898	8.68
Türkiye	1.123	7,52	Türkiye	1.296	5.93

Kaynak: <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/UZB> (23.10.2021)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Türkiye hem ithalat hem de ihracatta Özbekistan'ın ilk beş ortağı arasında yer almasına karşın işlem hacmi itibari ile oldukça düşük bir paya sahiptir. O nedenle iki ülke arasındaki ticaret hacmi potansiyel işbirliğinin çok altında

gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu durumun dikkate alınarak konuya ilişkin iki ülke arasında kapsamlı bir stratejinin belirlenmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Özbekistan zengin mimari, bilimsel, edebi, manevi ve kültürel mirası ile ülke topraklarında yetişen önemli bilim – düşünce adamları eserleriyle Türk-İslam medeniyetinin ender örneklerini içinde barındıran bir ülkedir. Ülke âdete Türk – İslam medeniyetinin açık müzesi konumundadır. Ülkenin her tarafında değişik tarihi dönemlere özgün eserler cömertçe bulunmaktadır. Bununla birlikte Türk-İslam düşüncesinin mimarları olan Maturidi ve İmam Hanefî; tasavvufun manevi önderleri Muhammed Behâuddîn Şâh-ı Nakşibendî ve Piri-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi bu topraklarda yetişmiştir.

34 milyona yaklaşan nüfusu ile jeo-stratejik konumu, köklü tarihi, zengin kültürel değerleri ve ekonomik potansiyeliyle Orta Asya'nın kilit ülkesi olan Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. 4 Mart 1992 tarihinde iki ülke arasında tesis eden diplomatik ilişkiler kapsamında Nisan 1992'de Türkiye'nin Özbekistan'daki büyükelçiliği ve Ocak 1993'te ise Özbekistan'ın Türkiye'deki büyükelçiliği açılmıştır. Kurucu İslam Kerimov'un ilk ziyaret ettiği ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Bu ziyaretten Kısa bir süre sonra (dört ay) dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, bir yıl sonra da Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Özbekistan'a ziyaret etmiştir. Böylece üst düzeyde gerçekleşen bu ziyaretler iki ülke arasında, ekonomik ve ticari işbirliği, kültür, eğitim, bilimsel değişim, sağlık, spor, turizm, haberleşme, ulaşım gibi birçok alanda anlaşmalar imzalanmış, Türk - Özbek İş Konseyi kurulmuştur. Gelişen bu olumlu atmosfer sonucu devletin teşvikiyle de Türkiye'den çok sayıda iş adamı Özbekistan'a giderek ciddi yatırımlar yapmıştır.

1991 yılında bozulmaya başlayan ve Kerimov'a yapılan bombalı suikast iddiasıyla 1999 yılında kırılma noktasına gelen Türkiye-Özbekistan ilişkilerde 2003 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Özbekistan ziyaretiyle kısmi düzelmeye yaşanmışsa da bu durum fazla sürmemiş, muhalif liderin bir kez daha Türkiye'de ağırlanması, 2005 yılında gerçekleşen Andican olaylarına ilişkin Türkiye'nin BM'de Kerimov yönetimini eleştiren rapora imza atması ve kınaması ilişkileri daha da bozmuştur. Bozulan bu ilişkiler de ekonomiye yansımıştır.

İslam Kerimov'un Eylül 2016'da vefat etmesinin ardından yönetime gelen yeni Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Özbekistan-Türkiye ilişkilerine özel bir önem vermiştir. Mirziyoyev'in göreve gelmesi ardında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 17-18 Kasım 2016 tarihlerinde Özbekistan'ı ziyaret etmesiyle başlayan üst düzey görüşme, Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in 25 Ekim 2017 tarihinde Türkiye ziyaretiyle devam etmiş ve bu ziyaretler karşılıklı olarak devam etmiştir. Siyasi ilişkilerde yaşanan bu olumlu gelişme ekonomiye de olumlu yansımıştır.

Sonuç olarak Türkiye – Özbekistan ekonomik ilişkileri iki ülkenin siyasi ilişkilere ekseninde gelişmiştir. Her ne kadar dış ticaret hacmi iki ülkenin ticari potansiyel çok altında gerçekleşmiş olsa da Türkiye Özbekistan'ın dış ticarete en büyük beş oldukları arasında yer almıştır. Bununla birlikte Türkiye, Özbekistan'ın dış ticaret hacmi içindeki payı oldukça düşük düzeyde gerçekleşmiştir. İki ülke arasında dış ticaretin hacminin arzulanan hedefe ulaşabilmesi için ülkelerin ekonomik ve dış ticaret yapılarının analiz edilerek ortak bir stratejinin belirlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA:

DEİK (2012), Özbekistan Ülke Bülteni, Türk-Özbek İş Konseyi yayını.

Fayzullaev M A (2015) Historical and Geographical Aspects of the Comprehensive Development of New Lands of Uzbekistan For the Purposes of Agriculture. Socio Economic Geography. Bulletin of the Association of Russian Social Geographers (4), 187-193.

Islamov B (1997) Economic transformations in the Republic of Uzbekistan and its integration into the world community (3).92-108.

Metaxas, T.; Kechagia, P. (2016), “FDI In Central Asia: The Case Of Uzbekistan”, Applied Econometrics and International Development, Vol. 16-1 (2016), 63-76.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2021), Özbekistan Ülke Profili, Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü yayını

<https://www.focus-economics.com/countries/uzbekistan> (Erişim: 15.08.2020).

<https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview#context>, 18.10.2021

<https://oec.world/en/profile/country/uzb>, 17.10.2021

<https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/UZB> (23.10.2021)

<https://www.mfa.gov.tr/uzbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, 18.10.2021